

De winters

Annemarie de Gee

De winters

ROMAN

2022

THOMAS RAP

AMSTERDAM

De auteur ontving voor het schrijven van dit boek een
projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Copyright © 2022 Annemarie de Gee
Omslagontwerp Dog and Pony
Foto auteur Keke Keukelaar
Vormgeving binnenwerk CeevanWee, Amsterdam
Druk- en bindwerk Wilco, Amersfoort
ISBN 978 94 004 0895 1
NUR 301

thomasrap.nl
annemariedegee.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

POZZO

Wilt u me alsjeblieft niet langer treiteren met uw praatjes over 'tijd'? Wat een waanzin. Wanneer! Wanneer! Op een dag, is dat niet voldoende? Op een dag gelijk aan iedere andere, is hij stom geworden, op een dag ben ik blind geworden, op een dag worden we doof, op een dag zijn we geboren, op een dag zullen we sterven, op dezelfde dag, op hetzelfde ogenblik, is dat niet voldoende? Schrijlings op het graf baren ze, een ogenblik schittert de dag en dan is het opnieuw nacht.

Samuel Beckett – *Wachten op Godot*

DRIEL

BETTY ZWART ONTWAAKTE min of meer uit gedachten. Poedersneeuw viel hoog van een tak op haar gezicht, ze rilde, keek langs de stam van een eikenboom omhoog en zag hoe een ekster wegvloog. Zwart tegen het wit. De ekster vloog over het graf van Johannes Zwart, haar man. Het graf met daarachter de smalle drooggevallen beek vol bevroren riet, de lege, besneeuwde akkers. De aardappels geroid, de nieuwe nog niet gepoot.

Het was winter. Zo plat zag je het land zelden, behalve in Driel, maar Driel was ver weg. Acht kilometer ver. De inwoners van het dorp mopperden dat de kou te lang duurde, ze hielden de handen voor de ogen wanneer ze de straat op gingen, de vingerkloven 's avonds dik insmerend met Bogenuierzalf. Het was de ergste winter sinds die ene – waar zij langzaamaan als een kwade droom aan terug durfden te denken.

Pastoor Cornelius zegende het graf, bad het Onzevader en met de schep aarde die hij op de kist liet vallen werd er een diepe stilte ingeluid.

Eerder die dag had hij gesproken over het hiernamaals. Soms dacht hij de plek zelf te hebben bereikt, zo scherp zag hij zijn dromen voor zich. Tijdens het aansteken van de kaarsen had hij zich het licht van Onze Vader verbeeld, zoals dat

van hem werd verlangd. Hij had zijn blik over de bedroefde, zwartgeklede aanwezigen laten gaan – tobrende mensenkinderen – en hij had gedacht: o, wisten zij maar! Ze moesten eens weten hoe weinig zij in feite te vrezen hebben, hoe licht, hoe kleurrijk het daarboven is. Daarna had hij de hosties uitgedeeld, begeleid door een van zijn favoriete psalmen: Al ging ik ook door een dal vol schaduw van de dood, ik zou geen kwaad vrezen, want U bent met mij; Uw stok en Uw staf, die vertroosten mij, en hij had de rouwdienst afgesloten met de absoute. De laatste eer aan het lichaam van Johannes Zwart, waarin hij van het aardse leven werd bevrijd.

Want, had hij tot Johannes' weduwe gesproken, alle tucht schijnt op het ogenblik zelf geen vreugde, maar smart te brengen, doch later brengt zij hun, die erdoor geoefend zijn, een vreedzame vrucht, die bestaat in gerechtigheid. Hij had de weduwe aangekeken, die met bleke, angstige ogen naar hem opkeek. Gehoopt dat zij de woorden met zich mee zou dragen, zich getroost zou weten door het vertrouwen dat eruit sprak.

Buiten waren de klokken gaan luiden.

De stilte rond het graf voelde zwaar. Alsof Hij Zijn hand over hen had heen gelegd. Als schuwe huisdieren, bibberende kinderen.

Betty schudde onbewust haar hoofd. Haatte Hem voor het eerst in haar leven, Zijn dwingende, vermanende aanwezigheid, want dat was het, een aanwezigheid waar zij onmogelijk omheen kon en die alles vulde. Ze staaarde naar het graf van haar echtgenoot, en zoog lucht haar longen in. Hoe onnatuurlijk was het dat wat zij het meest had liefgehad diep de grond in ging.

Spreek in godsnaam, dacht ze, iemand! Beweeg! Maar de aanwezigen verroerden zich niet, hun gezichten als maskers, de lippen op elkaar gedrukt, roerloos in hun kragen verschoelen.

Ze begroef haar pumps in de sneeuw tot ze haar voeten niet

meer voelde. Als ze lang genoeg bleef staan zou ze ook begraven worden. Onder haar voeten kraakte een takje. De lucht dun en geruisloos, geen enkele geur droeg die met zich mee. De oogleden van pastoor Cornelius trilden, maar verder gebeurde er niets.

Haar dorpsgenoten zouden het vergeten, dacht ze. Misschien zou het een paar maanden duren, maar daarna zou niemand zich meer herinneren dat zij hier hadden gestaan, dat ze juist op deze dag om Johannes Zwart hadden getreurd, dat ze hem zich daadwerkelijk nog voor de geest hadden kunnen halen, hem hadden herinnerd, al was het vluchtig, als een voorbijgegangene droom maar toch verrassend scherp; die keer bij Bakkerij Van Speenhuisen, de krentenbollen die hij kreeg, dat hij langsreed in zijn bestelbus, meubels rondbracht, zijn neusvleugels als hij fronste – heel normale, maar karakteristieke dingen. Hoelang zou het duren voordat een man na zijn dood volledig vergeten was? De tijd waarin hij geleefd had, de dingen die hij had achtergelaten en de herinnering daaraan. Twintig, dertig jaar?

In de verte kwam er een auto over de Otterloseweg aangereeden, en al was het nog volop licht buiten, toch brandden de koplampen. Toen het geluid minuten later wegstierf hief pastoor Cornelius zijn handen ten teken dat de in acht genomen stilte voorbij was, en voordat Betty zich er zelf van bewust was, veegde ze haar schoenen schoon, snel, sneller, dieper– Haar handen schepten sneeuw tot ze de aarde eronder zag.

Vaarwel, mompelde ze.

Die stem– was die van haar? Ze stond op, en daarmee kwam het heldere besluit dat Johannes' bestaan tenminste door één iemand herinnerd zou moeten blijven worden – door haar, Betty Zwart, tot in de eeuwigheid, en met dat voornemen liep ze de tientallen meters over het besneeuwde, kronkelende bospad terug naar de aula. Haar jurk omhooghoudend, haar rug als die van een oude vrouw maar doelbe-

wust. Op haar hoofd rustte een met gaas afgewerkte pillbox-
hoed die ze van de buurvrouw had geleend. Ze was negen
maanden zwanger.

WAREN WE MAAR thuis, dacht ze, in Driel. Ze veegde de sneeuw van haar schouders, schikte de pillboxhoed op haar hoofd, het gaas voor haar gezicht, en ging de aula binnen.

Vlak voor het Heilig Oliesel had Johannes Zwart zijn wens kenbaar gemaakt, hij wilde naast zijn ouders op Heidepol liggen. Godvergeten Arnhem, dacht ze. Even had ze zich zijn moeder gevoeld, de manier waarop Johannes in zijn laatste levende uren getroost had willen worden.

Betty Zwart verschool zich achter een grote varen die in de hoek van de aula stond en stak een sigaret op. De aanwezigen druppelden binnen en warmden zich bij een kolenkachel die onder een grof, uit baksteen opgetrokken Mariabeeld stond. Bakker Van Speenhuizen stond bij vrouw Van de Bennekom en vrouw Van Pennink, ze complimenteerden hem met de kwaliteit van de vanillecake. Ze paktten elkaar bij de schouders, zeiden: dat was typisch Zwart tegen elkaar. En terwijl Betty naar de sneeuwvlokken keek die tegen het raam uiteenspatten, leek haar keel te worden dichtgeknepen. Aan de binnenkant van haar dij gleed een zweetdruppel, daarna nog een. Lucht, dacht ze, en ze duwde haar neus tegen het gaas, opende haar mond, en voor de tweede keer in korte tijd had zij de inbeelding dat Hij, haar Schepper, Zich aan haar opdrong, Zijn hand om haar luchtpijp sloot, de ruimte vulde waar zij nog in

bewoog, licht spartelend maar levend. Hij was de ruimte waar zij uit wilde verdwijnen, maar ook de plek waar zij naartoe ging. Hij was de lucht die ze inademde. Wat wilde Hij van haar? Buiten adem zette ze een paar willekeurige stappen. Uit haar beurs pakte ze een nieuwe sigaret en met de rook die ze inhaleerde kwam ze enigszins tot rust. Ze stelde zich voor dat ze Johannes' adem inademde, de adem van een sterveling, haar man, de tabak van zijn Caballero's, of van de surrogaatsigaretten die ze tijdens de bezetting van tabaksstelen hadden gerold. Ze keek naar de rook die in slierten door het gaas van haar hoed kringelde en dacht aan de wals waarmee ze de stelen hadden geplet en doorgevoerd, Johannes' lippen eromheen. Ze rookte langzaam en routineus, dacht aan vroeger tot de peuk te klein was om nog vast te kunnen houden, maar ze bleef zuigen, alles om hem hier te houden.

Hard hè? Harde wind, had hij gezegd.

Hij was voorbijgefietst, een jongen nog. En de herinnering aan zichzelf, het meisje dat ze al die tijd voor hem was geweest, stond haar plotseling zo helder voor ogen dat ze zich niet kon voorstellen een andere gedaante te hebben aangenomen – die van een weduwe. Dit ging niet meer om haar. Zelfs haar naam deed er niet meer toe. Zij bezat geen enkele zeggingskracht meer. Ze zou oud en grijs worden, meisjes zoals zijzelf geweest was zouden haar verplegen en zich ondertussen verheugen op wat er voor hen in het verschiet lag: een geliefde, geluk. Zij zou voortaan met hun blik moeten leven.

De stoet zwartgeklede figuren aan de andere kant van het gaas van haar hoed knikten Betty Zwart toe. Twee stappen terug naar de varen. De bladeren deden haar denken aan de wollen zwachtels die haar moeder vroeger drenkte in de wijn. Ze brandde haar vingers aan de peuk en begon te huilen. De polkadotjurk sloot strakker om haar ribbenkast, de baby in haar buik trapte. O, wat had ze hem graag ingeruild, dit kind. Ongevraagd had het zich in haar genesteld.

Die blijft goed zitten, zei de buurvrouw die een stuk cake kwam brengen, heel keurig. Ze doelde op Betty's pony, die in een strakgekamde krul tegen haar hoofd vastgespeld zat. Wat doe je bij die plant, Betty? Je hoort daar te staan, daar in het midden, zodat we er voor je kunnen zijn. De buurvrouw overhandigde haar de cake. Van de jongen Van Speenhuizen, zei ze, er zit vanille in.

Betty keek naar de plak cake, het gebaksschoteltje daaronder, de vaalgrijze vloerbedekking onder haar voeten. Pastoor Cornelius was nergens meer te bekennen. Naar huis, dacht ze, hij was naar huis en Johannes lag dood naast een rieten beek in de grond. Hoelang was het geleden? Ze kwamen er net vandaan, maar ze had geen idee of ze de plek nog terug zou kunnen vinden. 's Zomers zouden de muggen eromheen zoemen, op zoek naar water, in het riet zouden ze hun larven verstoppen. En 's winters? In de winter leefde niets.

Bakker Van Speenhuizen was zijn heupen licht heen en weer gaan bewegen op de maat van de muziek. Had zijn ouders aan de oorlog verloren. *Well, that's all right, mama, that's all right for you*, zong hij terwijl hij probeerde meisje Van Pennink over te halen mee te doen, de dochter van slachterij Van Pennink op de Keulse Kamp. In gesteven tenue tikte zij met de punt van haar pump op de grond.

Zo jong nog, dacht Betty, alsof ze naar een jonger zusje keek, zo jong. Van Speenhuizen en meisje Van Pennink pakten elkaar bij de hand en begonnen rondjes om elkaar heen te draaien, waarbij ze per ongeluk een boeket van tafel stootten. Grote sneeuwwitte kelken, de stelen in goudpapier.

Neem toch een stuk, het is goede cake, zei de buurvrouw, het zou me niets verbazen als de vanille rechtstreeks uit Mexico komt. Wij boffen maar met Van Speenhuizen, je moet je eens indenken dat de jongen in Heteren had gezeten—

Meneer Benthuis van de apotheek maande tot stilte en begon aan een toespraak. Johannes was een man met het hart

op de juiste plaats, zei hij. Op een keer kwam hij naar de apotheek omdat ik de medicijnkast, die normaal gesproken bij ons in de hoek staat, vanwege waterschade naar de andere kant van de apotheek moest verplaatsen. Wat denk je? Ik duwde me het rood voor mijn ogen, maar Zwart had het zo gepiept, met een kiepwagentje waarmee hij uit zijn bus kwam aanzetten. Maar los daarvan, los van zijn handigheidjes, de lach waarmee hij door het dorp reed, de krentenbol-len-

Er werd gelachen.

Los daarvan-

Bij iedere zin zakte Benthuis licht door zijn knieën alsof hij zichzelf een zetje wilde geven. Zijn stem was luid, bij het uitspreken van Johannes' naam hief hij zijn armen een stukje op. Hij vertelde zonder nadenken, zijn woorden vulden de aula en aan de andere kant van de ramen, buiten, was het opgehouden met sneeuwen en leek het alsof het begonnen was te schemeren. Toen viel plotseling de stilte in, als een donderslag, Zijn hand, en Benthuis besloot mompelend, zich al naar achter manoeuvrerend: alles is reeds wel gezegd.

Ja, dacht Betty, ja. Ze opende haar mond maar er kwam geen geluid. Ze stelde zich voor dat ze de woorden terug in Benthuis' keel duwde, woord voor woord, het spreekrecht dat hij zich had toegeëigend.

Betty? De buurvrouw stak een vinger door de krul op haar voorhoofd. Nam haar gezicht in twee handen en trok het naar zich toe. Hoe gaat het? fluisterde ze. Wil jij niets zeggen? Over Johannes? De buurvrouw rook naar uien, zei dat ze de hoed mocht houden als ze dat wilde.

Betty kokhalsde. Laat het stoppen, dacht ze, alsjeblieft. Ze duwde de handen van de buurvrouw weg, stak een nieuwe sigaret op en sloot haar ogen. Ze waande zich weer ploegend op de fiets langs de Tweede Weteringsewal, bijna tien jaar geleden, de wind had over de weilanden geraasd en de geallieer-

den waren als sprinkhanen uit de lucht gevallen. Dat was het begin geweest, Johannes was voorbijgefietst. Hard hè? had hij geroepen, harde wind.

DE DAG NA de rouwdienst was een zondag. Reik Zwart zou geboren worden in het bed waarin hij was verwekt, in een huis op de Cremerstraat. Het huis was in niet al te beste staat. De onafgewerkte balken aan het plafond vertoonden ieder jaar meer scheuren en de deuren klemden. De woonkamer was karig gemeubileerd: een tweezitter en een ronde houten tafel met vier stoelen. Daarnaast de keuken, boven twee slaapkamers, elk met een houten bed, een tafel met een lamp en een wastafel. De vloeren bestonden uit onbewerkte planken waar-tussen stof en vuiligheid bleef zitten.

Betty wikkelde zich in de lakens en herinnerde zich het lichaam van haar man. Een diepe wee sneed door haar buik. Buiten dit bed had de wereld in meer of in mindere mate uit vijandelijkheid bestaan, zelfs tussen hen – maar niet in bed, waar Johannes de bebop voor haar had gefloten. De ene pijn verdreef de andere, de weeën veranderden. Als zeegolven die steeds hoger klommen sloegen ze door haar lichaam. De uren verstreken, de nacht kwam en verder gebeurde er niets. Verdrijf mij maar, dacht ze. Een rollende schreeuw kwam omhoog, en nog een, en in de uren die volgden was het alsof niet zij, maar Hij schreeuwde, diep vanuit haar lichaam. Ze hoorde Hem voor het eerst op die manier, zij was niets meer dan het omhulsel, een lege put vanwaar Hij riep. Ze slikte, schopte de

vroedvrouw van zich af, ging op handen en knieën zitten en klemde haar handen om de bedrand. Ze perste met haar blik strak op de overloop gericht.

Nu ben ik moeder, dacht ze toen het kind ter wereld kwam. Als ze hem liet liggen waar hij terechtgekomen was, lukraak halverwege het bed, zou hij zeker sterven. Daarmee belichaamde hij haar eigen gevoel van hulpeloosheid, dat zich steeds hardnekkiger in haar vastbeet. Johannes was de kamer uit gelopen, zoals zij nu de kamer uit liep. Hij had haar laten liggen. 's Avonds hield ze het kind voor het eerst in haar armen en gaf het melk. Ze was zich bewust van het harde bot in haar onderarm waar het kind op lag, haar stijve vingers om het hoofdje. De baby stopte met huilen waarop ze dacht: zie je wel, het is een baby zoals alle andere, en ik gewoon een moeder zoals alle andere, en ze verplaatste hem naar haar andere arm. Ik hoef me geen zorgen te maken, dacht ze, zolang hij te eten heeft zal hij geen deuk in een pakje boter slaan, en toen vervloog die gedachte en keek ze naar de straatlantaarns die kleine lichtvlekken maakten in het donker.

Het grootste deel van de dag lag Reik Zwart op de sofa. Zijn blik trok door de kamer en bleef hangen op willekeurige punten, de wenkbrauwen opgetrokken, waardoor hij een voortdurend verbaasde uitdrukking op zijn gezichtje had. Hij onderscheidde vormen en kleuren, lag op een groene slaapzak en keek naar het plafond. Voor zijn ogen doemde de wereld op, onbegrensd en levensgroot, met als middelpunt Betty Zwart, zijn moeder. Hij werd wakker als ze over de gang sloop, hij kende haar schaduw, haar bewegingen en hij vereenzelvigde zich ermee, in feite *was* hij moeder. Zijn geboorte had daar niets aan veranderd, integendeel, het verlangen volledig in haar op te gaan was pas ontstaan op het moment dat het niet meer kon, zoals moeder verlangde naar Johannes Zwart, zijn vader, en daarmee had hun min of meer hetzelfde leed getroffen.

Er kwamen mannen op bezoek. Moeder vrijde met hen terwijl Reik beneden op de sofa lag. Ze ontwikkelde de gewoonte om hardop over vader te praten. Zo kreeg hij iets echts, iets definitiefs, alsof hij dan pas werkelijk had bestaan.

Johannes Zwart, zei ze. Je vader.

Het was een maandagochtend. De zon scheen door de ramen. Het voorhoofd van het kind, dat enigszins plat was, kleurde bleek in het zonlicht. Het eerste zonlicht van het nieuwe jaar. De jongen had zijn ogen geopend, maar zijn blik gaf geen enkele blijk van een bewustzijn. In zijn handjes een rubberen olifantje dat hij sinds kort kon beetpakken tussen duim en wijsvinger.

Johannes Zwart was een geweldige timmerman, zei Betty.

Ze stak een sigaret op en staarde naar het fletse licht tegen het voorhoofd van het kind. De hemel, dacht ze, en haar gedachten dwaalden af. Waar niets meer te voelen is, niets meer te denken? Maar toen vermande ze zich, ze zou praten, ze wilde praten, al wist ze niet wat ze wilde zeggen, en met een plotselinge kracht trok ze zichzelf omhoog en schudde zich uit.

Het wordt zomer, zei ze, de zon– Ze schraapte haar keel. Zocht naar woorden die in de buurt zouden komen van wat er binnen in haar plaatsvond. Nu, dit, dat vreselijke gevoel dat zich in haar verspreidde. Ik weet nog– zei ze. Ze nam een hijs van haar sigaret, een nieuwe teug lucht. Tot de oorlog uitbrak en Driel werd bezet, zei ze, toen wij elkaar leerden kennen draaide zijn leven om meubels. Kasten, sofa's, dressoirs– Wanneer hij het puntje van de schroef op het hout zette – bijvoorbeeld uit Nieuw-Guinea of Japan – overviel hem– Tot hij– Tijdens het doorzagen van een constructieplaat verloor hij eens zijn rechterduim. Daarna werkte hij als bezorger van meubels. Johannes was een chauffeur in een busje. Wat had ik hem graag langer gekend, nog van vóór dat ongeluk. Misschien zou Hij– Betty begon te huilen. Dat Hij voor ons Zijn leven heeft gegeven. Die duim, zei ze, ik heb nooit– Ze duwde

haar vuist tegen haar mond en hilde geruime tijd. Meubels waren het middelpunt van zijn leven, zei ze, onderwijl de tranen van haar kin vegend, nu kwamen de woorden vanzelf. Maar het onmogelijke – Datgene wat ik voor onmogelijk had gehouden, waarvan ik me zo goed had kunnen voorstellen dat hij dat *nooit* had gekund, dat gebeurde: hij zei dat hij het rondbrengen van meubels niet slechter vond dan het maken ervan. Het maakte niet uit. Je vader was een man met een grote fantasie, een romanticus voor wie het zintuiglijke belangrijker was dan het verstandelijke. Ik heb me dikwijls afgevraagd voor wie hij meer overhad, voor mij of voor een bijzettafel. Iets in me wilde zijn toewijding op de proef stellen, maar ik durfde niet. Noch dood, noch leven, noch krachten, noch tegenwoordige, noch toekomstige dingen, noch enig ander schepsel zou ons kunnen scheiden, de liefde van onze Heere.

Betty sloeg een kruis.

De mondhoeken altijd licht omhooggekruld als ik over Hem sprak, en ik weet wat Johannes dacht – ze glimlachte – maar nooit brak hij me, al had hij het gekund. Talloze keren had hij me kunnen breken, overnemen, sturen in de richting die hij wilde, wat te doen, wat te geloven, maar hij deed het niet. Betty schoof dichter naar het kind toe, zo dicht dat ze zeker wist dat hij haar verstond. Reik kirde, duwde de olifant in haar gezicht. Ze sloeg het speelgoed weg, pakte zijn hoofdje met twee handen vast en bracht het naar haar gezicht, haar lippen raakten zijn oor. Tijdens de oorlog kwamen er Poolse soldaten uit Engeland naar Driel, zei ze, parachutisten. Ze proefde het woord parachutisten in haar mond, het had een prettige klank, het deed haar denken aan de bebop waarop Johannes en zij hadden gedanst, iedere zaterdagavond in de schuur van Miep en Bernard Stroe. Parachutisten, zei ze. Ze glimlachte door haar tranen heen, omvatte het hoofd nog steviger tot Reik begon te huilen. Ze stelde zich voor dat haar woorden het kind vulden zoals Hij haar zo dikwijls.

Johannes vond een keer een kapotte fiets in de weilanden, zei ze. Hij bracht hem in veiligheid en lapte hem op. We rolden sigaretten van tabaksstelen. Had ik dat al gezegd? We stopten de stangen van de fiets ermee vol. Bij iedere parachute die we zagen hielden we onze handen voor de oren alsof het verschil zou maken, alsof we die mannen daardoor in veiligheid brachten. Later fietsten we rondjes door Driel en deelden de sigaretten uit aan de soldaten. Engelsen, Polen. We reden naar Heteren of Oosterbeek, naar de Amerikanen die we van een afstandje zagen vechten bij de brug.

De armpjes van Reik maaiden in de lucht. Stil, zei Betty. Je vader was een held, zei ze, hij leerde me over jazz. We praatten over New Orleans en Dixieland, Bourbon Street, Jackson Square, waar we nooit waren geweest, maar we fantaseerden, we dronken geen jenever maar gin. Maakten plannen om te dansen aan de oevers van de Mississippi. En toen ging de oorlog voorbij. De Maria Geboorte was verwoest. De nazi's hadden alles verwoest. Alles behalve ons vuur, hier, diep in onszelf, van Hem, daar waren ze bij lange na niet bij in de buurt gekomen. Op de fundamenten werd een nieuwe kerk gebouwd, Johannes en ik meldden ons voor de wederopbouw. We gebruikten de stenen van de oude kerk. En ik kookte, ik wapperde met een gekleurd servet wanneer het eten klaar was. Geen schapenogen en tulpenbollen maar vlees, stoofpot met brood!

Hierheen, liefste! Betty hoorde hoe haar stem gonsde in Reiks oor. Ze liet het kind los, zakte uitgeput op de bank en veegde haar wangen af, maar ze was nog lang niet klaar, nog niet leeg.

WAAR BETTY ZWART ging, vertelde ze over Johannes Zwart. Aan de kinderen in kruidenierswinkel Berendsma die kaneelstokken en salmiak kochten, aan bakker Van Speenhuizen, aan de dokter, aan de buurvrouw. De buurvrouw was vroeg weduwe geworden, jaren eerder dan Betty, maar anders dan zij was de buurvrouw ervan overtuigd dat de speling van het lot haar goedgezind geweest was. Ze was het enige meisje uit een gezin met zes kinderen en een beschonken vader, en het was al vroeg dat zij droomde van de dag waarop zij het huis zou kunnen verlaten. Datzelfde verlangen kende ze als pasgetrouwde jonge vrouw. Er werd niets van haar verwacht – vroeger niet en niet binnen het huwelijk. Wanneer de klusjes thuis waren gedaan – een kleine hoeveelheid werk, breien en borduren – dagdroomde de buurvrouw over wie ze later zou worden. Als meisje keek ze toe hoe haar broers studeerden, hoe haar vader zijn dagen in het café sleet, en hoe haar moeder zich door het huis verplaatste, als een dier in een kooi. En decennia later, vlak na de dood van haar man, was er in feite niets wat haar afhiel van de vrijheid waar ze al die tijd naar had verlangd, ware het niet dat ze Betty Zwart was tegengekomen.

De buurvrouw kwam al snel iedere dag op bezoek. Dikwijls vroeg Betty zich af waaraan ze het gezelschap had verdiend.

De buurvrouw zag eruit als Brigitte Bardot, stak haar haar met krullen omhoog en droeg jurken met strakke taille, zoals de meeste dames maar uitbundiger, korter. Soms droeg ze een broek. Ze was zeker tien jaar ouder, maar dat was aan niets te zien. Haar huid was glad en gaaf en haar ogen glansden van levenslust. De meeste inwoners van Driel waren net als Betty met hun gedachten nog bij de bezetting, bij de offers die zij hadden moeten brengen. De buurvrouw niet, die keek almaar vooruit, waardoor het zware, sleetse in haar aanwezigheid dragelijk werd, zelfs voor Betty. Ze interesseerde zich voor zaken die doorgaans mannen aangingen; dat wat er in het café besproken werd, de economische groei, Amerika, de politiek, kortom, ze richtte zich op alles wat de vooruitgang vooruit hielp. Het was alsof de buurvrouw deze periode in de geschiedenis overzag, voorvoelde dat een ommekeer nabij was die ze graag met Betty wilde delen. Waarom? Daar had Betty geen idee van. Maar ze liet het toe, als een kraan stromend water waar ze soms, als ze de moed had, een beetje van dronk waardoor de dagen voor even minder vlak aan haar voorbijtrokken.